

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

Qo‘lyozma huquqida
UO‘K:657.6:339.543.36/37(575.1

MIRZAYEV ZAKIR ABDULLAYEVICH

**MAMLAKAT EKSPORT VA IMPORT SALOHIYATINI OSHIRISHDA
BOJXONA TO‘LOVLARI VA IMTIYOZLARIDAN FOYDALANISH
MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH**

08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit

Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
ilmiy darajasini olish uchun yozilgan
DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar: i.f.d., professor
Maxmudov Nosir Maxmudovich

Toshkent – 2025

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB. EKSPORT VA IMPORT SALOHIYATINI OSHIRISHDA BOJXONA TO‘LOVLARI VA IMTIYOZLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI	14
1.1. Mamlakat eksport va import salohiyatini oshirishda bojxona to‘lovlaridan foydalanishning nazariy asoslari.....	14
1.2. Bojxona to‘lovlari bo‘yicha imtiyozlarning mamlakat eksport-import tarkibini muvozanatlashtirishdagi ahamiyati va ularni shakllantirish tamoyillari	28
1.3. Globallashtirish sharoitida mamlakat eksport va import salohiyatini oshirishning tashkiliy va huquqiy asoslari	35
II BOB. MAMLAKAT EKSPORT VA IMPORT SALOHIYATINI OSHIRISHDA BOJXONA TO‘LOVLARI VA IMTIYOZLARIDAN FOYDALANISHNING AMALDAGI HOLATI.....	41
2.1. O‘zbekistonda eksport va import hajmini oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan bojxona siyosati chora-tadbirlarining tahlili	41
2.2. Mamlakat eksport va import salohiyatini oshirishda bojxona to‘lovlari va imtiyozlaridan foydalanish holati tahlili	51
2.3. Hududlarda tashqi tovarlar aylanmasi hajmi hamda bojxona to‘lovlarini undirish va imtiyozlar qo‘llash ko‘rsatkichlarining amaldagi holati	64
III BOB. EKSPORT VA IMPORT SALOHIYATINI OSHIRISHDA BOJXONA TO‘LOVLARI VA IMTIYOZLARIDAN FOYDALANISH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.....	76
3.1. Eksport va import salohiyatini oshirishda milliy innovatsion tizimni shakllantirish hamda bojxona to‘lovlari va imtiyozlaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirishning xalqaro tajribasi.....	76
3.2. Mamlakat eksport va import salohiyatini oshirishda bojxona to‘lovlari va imtiyozlarini Jahon savdo tashkiloti (JST) tamoyillariga muvofiqlashtirish.....	84
3.3. Bojxona to‘lovlari va imtiyozlaridan foydalangan holda mamlakat tashqi tovar eksporti va importi hajmini oshirishning istiqbollari va prognoz ko‘rsatkichlari ..	99
XULOSA.....	124
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	127
ILOVALAR	139

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurligi. Jahon iqtisodiyotida mamlakatlarning eksport-import salohiyatini oshirishda bojxona to'lovlari va imtiyozlaridan samarali foydalanish muhim iqtisodiy dastak sifatida namoyon bo'ladi. Bojxona to'lovlarining mantiqan asoslangan darajada belgilanishi ichki bozorni raqobatdan himoya qilish bilan bir qatorda, tashqi bozorlarga chiqishda eksportyorlar uchun rag'batlantiruvchi muhit yaratadi. Shu bilan birga, import uchun berilgan bojxona imtiyozlari ishlab chiqarish sohalarida zamonaviy texnologiyalar, xomashyo va butlovchi qismlarni arzon narxlarda olib kirishni ta'minlab, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi. Bunday dastaklar orqali mamlakatlar tashqi savdo balansini yaxshilash, investitsion muhitni barqarorlashtirish va global qiymat zanjirlarida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bojxona to'lovlari bo'yicha beriladigan imtiyozlar byudjet daromadlarining qisqa muddatga kamayishiga olib kelishi mumkin. Lekin bojxona imtiyozlari asosida zamonaviy texnika va texnologiyalar hamda xomashyolarni xarid qilish Yangi innovatsion ishlab chiqarish quvvatlarini joriy etish va ishga tushirish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan tovarlar eksporti hajmini oshirish hamda tarkibi va geografiasini diversifikatsiyalashga olib keladi. Bu esa istiqbolda valyuta tushumlari va davlat byudjeti daromadlarini oshirish bilan bir qatorda iqtisodiy-ijtimoiy ko'rsatkichlarni yanada yaxshilash imkoniyatlarini beradi.

Jahon miqyosida mamlakatlarning eksport va import salohiyatini oshirishda bojxona to'lovlari va imtiyozlaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadqiqotlar, avvalo, savdo oqimlarini erkinlashtirish va raqobatbardoshlikni ta'minlashga qaratilgan tarkibiy islohotlar modellarini yaratishga yo'naltirilgan. Ustuvor yo'nalishlar sifatida "smart bojxona" (smart customs) konsepsiyasini joriy etish, raqamli bojxona platformalari orqali savdo jarayonlarini avtomatlashtirish, tovarlarni klassifikatsiyalash va baholashda sun'iy intellektdan foydalanish hamda bojxona preferensiyalarining makroiqtisodiy ta'sirini baholash bo'yicha kompleks tahlillar alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, savdo kelishuvlari doirasida bojxona imtiyozlarini tartibga solish, eksportchilar uchun “yashil yo‘lak” (green corridor) tizimini rivojlantirish va kichik biznes subyektlarini tashqi bozorga integratsiyalashuvini yengillashtirishga doir tadqiqotlar ham dolzarb hisoblanadi.

O‘zbekistonda eksport va import salohiyatini oshirish, milliy manfaatlarini (shu jumladan, iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash nuqtayi nazaridan) himoya qilishga qaratilgan bojxona to‘lovlari va ular bo‘yicha beriladigan imtiyozlar tizimining tashqi savdoni tartibga solish qonunchilik asoslarini xalqaro talablar va standartlarga muvofiqlashtirish orqali takomillashtirish masalalarini tadqiq qilish hozirgi kunda dolzarb ahamiyatga egadir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabridagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ta’kidlanganidek: “... Bugungi kunda dunyoda sodir bo‘layotgan keskin jarayonlar, murakkab geosiyosiy vaziyat, energiya resurslarining tanqisligining kuchayib borishi, oziq-ovqatga ehtiyoj ortib, moliyaviy resurslarning qimmatlashayotganligi...”¹ sharoitida mamlakatimiz sanoatning yetakchi tarmoqlarini, ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan qayta ta’minlash orqali mahsulotlar eksporti tarkibi va geografiyasini kengaytirish uchun importga nisbatan qo‘llaniladigan bojxona to‘lovlari va ular bo‘yicha beriladigan imtiyozlardan foydalanish mexanizmlarini o‘zgaruvchan tashqi va ichki sharoitlarga moslashtirgan holda takomillashtirishni taqozo etadi. Bu, mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun keng tijorat imkoniyatlarini ochadi va iqtisodiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi bo‘lgan eksport va import salohiyatining oshishiga yordam beradi. Ushbu masalalarning mavjudligi mamlakatimiz eksport va import salohiyatini oshirishda bojxona to‘lovlari va imtiyozlaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirishga qaratilgan tizimli ilmiy tadqiqotlar olib borilishi zarurligini ifodalaydi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi, <https://president.uz/uz/lists/view/5774>